

Lunds Universitet

Historiska Intuitionen

HIS K01

Yvonne Maria Werner

[Skriv text]

Lars Berggren

2012-01-13, kl. 13.15, sal 2

”Att trona på minnen från fornstora dar”

en studie av några läroböcker i historia 1905-1958

Inledning	3
Syfte och frågeställningar.....	3
Material	4
Teori och metod.....	5
Tidigare forskning	8
Grimberg och Odhner	14
Avgränsningar och disposition.....	15
Historieämne i förändring.....	17
Historieämnet på universiteten.....	17
Debatten om historieämnets innehåll och roll i skolan.....	19
Läroböckerna i Historia	22
Gustav II Adolf och det 30-åriga kriget	22
Svenska folket och den inrikespolitiska utvecklingen.....	26
Berättelsen om Karl XII och det stora nordiska kriget	32
Namn och årtal i böckerna	35
Slutsats och diskussion.....	37
Käll- och litteraturförteckning.....	40
Tryckta källor.....	40
Litteratur	40

Inledning

Varför läser vi historia när vi går i skolan? Är det värt att veta när Gustav Vasa blev Sveriges kung? Eller för att ta ett exempel längre ifrån oss, behöver jag verkligen veta någonting om antiken? Visst, historisk kunskap tenderar till att vara nyttig om man vill bevisa för sina kompisar att man är mycket mer allmänbildad än vad de är. Men spelar det verkligen någon roll i det "riktiga" livet?

Men det finns faktiskt en poäng. Eller det menar i alla fall Klas-Göran Karlsson. Karlsson menar att det hela handlar om *historiemedvetande*. Historiemedvetandet kan ses som en kompass som vi alla använder oss av i våra individuella och samhällsmässiga roller, och just genom historieundervisningen så mobiliseras detta historiemedvetande och blir funktionellt.¹ Så det handlar kanske om att vi ska "fostras" med hjälp av historieämnet. Det behöver inte sägas att det ligger oerhörda maktfaktorer i möjligheten att därför kunna bestämma innehållet i läroböckerna och hur detta presenteras. Det kanske till och med är den största maktfaktorn av dem alla.²

I början av 1900-talet fördes en debatt om historieämnets roll i skolan. Det handlade inte bara om dess tidigare starka position i undervisningen utan också om dess innehåll. Det är detta som denna uppsats kommer att handla om. I en tid av både inomvetenskapliga och utomvetenskapliga debatter om vad ämnet är så fick också läroboksförfattarna mer att syssla med. På ett sätt som inte riktigt fanns innan så fick man utrymme att föra in nya forskningsrön osv. sammantaget med den riksdagsdebatt som fördes växer en bild fram av ett ämne som är under drastisk förändring och som antagligen aldrig någonsin skulle bli vad det en gång var.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilka (om) uttryck som denna förändring fick för några läroböcker, och dess framställning av den svenska stormaktstiden, utgivna under första halvan av 1900-talet. Fokus kommer ligga på förändringar i historiekulturen, ett begrepp som kommer definieras närmare under rubriken *teori och*

---

¹ Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien – historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm 2010, s. 29, 31.

² Karlsson 2010, s. 31.

metod. Detta kommer göras genom att vissa berättelser som finns i läroböckerna analyseras utifrån en innehållsanalys. Dessa kommer att presenteras under rubriken *avgränsningar*.

Frågeställningar:

- Vilka förändringar i berättelserna om stormaktstiden kan ses över tid? Förändringar som mindre utrymme, årtal (kopplade till händelser) och namn samt förändrade värderingar.
- Vilken betydelse torde berättelserna ges i historiekulturen?
- Kan dessa förändringar kopplas ihop med debatten om vad historia är och vad barnen skulle lära sig?

Material

Materialet till denna uppsats utgörs av sju läroböcker i Sveriges historia utgivna mellan 1905 och 1958. Allt som allt rör det sig om 593 sidor som har analyserats. De är alla författade av antingen Carl Grimberg eller Clas Theodor Odhner.

- Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan I-III*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1905
- Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan I-III– Från äldsta tiden t.o.m. 1718*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1912
- Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för den fyraårig realskolan och klasserna 2-5 av den femåriga I – Från äldsta tiden t.o.m. 1718*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1930
- Odhner C.T, *Lärobok i fädernlandets historia för realskolan I-II*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1913
- Odhner, C.T , *Lärobok i historia bearbetad för folkskolan i fädernlandets historia*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1925
- Odhner C.T , *Lärobok i fädernlandets historia samt grunddragen av Danmarks och Norges historia för gymnasiet – Nya Tiden*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1927
- Odhner, C.T , *Lärobok i fädernlandets historia för realskolan*, Norstedt 1958

En poäng med detta är att försöka få fram så mycket förändring (om förändring finns) i texten som möjligt vilket blir tydligare om man analyserar samma författare. I grund och

botten är det egentligen bara en bok av Grimberg, utgiven och reviderad flera gånger, och en bok av Odhner som även den har blivit omarbetad och reviderad flera gånger. Här har ett försök gjorts att ta bort så många utomstående faktorer som möjligt för att tydligare kunna se om det går att se hur böckerna kan ha förändrats med tiden. Tyvärr är det ett stort glapp mitt i perioden för undersökningen. Det har varit svårt att finna läroböcker mellan 1930 och 1958. Men det viktigaste är att det är ett stort glapp i tid mellan den första boken och den sista då jag inte förväntar mig att kunna se så tydliga förändringar förens mot slutet av perioden som undersöks.

Teori och metod

Utgångspunkten i denna uppsats är två perspektiv på hur vi som människor möter historien, ett genetiskt och ett genealogiskt. De båda är snarlika varandra men det finns också avgörande skillnader. Ett *genetiskt perspektiv* handlar om att historien möter oss. Det finns inte någon "skapad" historia utan historien skapar nutiden i viss mån. Ett smidigt sätt att visualisera det hela är att bara slå upp en innehållsförteckning från en lärobok i världshistoria eller liknande. Det genetiska perspektivet fyller i huvudsak två syften: att förklara varför nuet är som det är (konflikter och liknande) samt att förklara historisk förändring eller handling. Det handlar i mångt och mycket om att man alltså söker förklaringar till varför någonting är som det är nu genom att se historisk utveckling.³

Ett *genealogiskt perspektiv* handlar istället om att vi som individer möter historien. Här kan vi utan tvekan tala om att historien är "skapad". Man skulle kunna säga att ett aktivt uppsökande bedrivs, man hittar problem i nuet och söker förklaringar i historien. En springande punkt är att olika grupper, individer osv. söker förklaringar utifrån olika behov och intressen. Eftersom man har olika behov och intressen så sker också sökandet utifrån olika urvals- och relevanskriterier. Man kan här tala om olika kulturella förutsättningar för olika gruppers sökande. Av detta kan vi dra slutsatsen att blir förbunden med en rad olika intressanta fenomen: medvetande, mening, metafor, minne, monument och myt.⁴

---

³ Karlsson 2010, s. 42-43.

⁴ Karlsson 2010 s. 44-48.

För att kort bara sammanfatta dessa två huvudsakliga utgångspunkterna för uppsatsen så kan man konstatera att de båda mycket väl flyter in i varandra. Men den stora poängen är att de representerar två olika uppfattningar, en uppfattning om verkligheten och en uppfattning om identitet.

Dessa två perspektiv kommer att kopplas ihop med tre begrepp som behöver utvecklas lite kort också. Karlsson beskriver *historiemedvetande* så här: "Ett historiemedvetande är den mentala process i vilken människor förstår och orienterar sig i tiden".⁵ Historiemedvetande är alltså en individs förmåga att se sig själv i en historisk kontext och vad detta betyder för en själv. Det går också att ta fasta på det ovan skrivna om ett genetisk och genealogiskt perspektiv då man skulle kunna konstatera att historiemedvetande är insikten att kunna förstå att vi som människor och vårt samhälle både är skapat av historien men också skapare av densamma.⁶

Historiemedvetande kan bara förstås i samband med begreppet *historiekultur*. Historiekulturen är det sammanhang inom vilket historiemedvetandet verkar. Detta ger i sin tur det förflutna mening. Det är också inom historiekulturen som vi som individer minns, lär, och firar historien. Det är alltså här vi möter historien. Genom mötet kommunicerar vi med dåtiden och en meningsfull relation skulle kunna sägas byggas upp mellan oss här och historien. Det behöver kanske inte sägas att historiekulturen är i ständig förändring och därför kan det vara intressant att studera den över både tid och rum (vilket också är syftet med denna uppsats).⁷

I historiekulturen finns det en mycket central förmedlare, *berättelsen*. Berättelsen skulle kunna beskrivas som produkten eller budskapet i historiekulturens mitt. Det är intressant att framhålla att berättelsen kan ha en genetisk utsträckning där vi ser en början, mitt och slut, händelser som följer varandra på en utsträckt tidsaxel (den struktur som man kanske tänker på först när man hör ordet berättelse). Men man kan också ge berättelsen en genealogisk utsträckning. Detta är inte lika självklart vid första anblicken, men en berättelse ska oftast ha en "poäng", en mening. Därför väljer vi som berättar ofta var vi ska börja och när vi ska sluta. Vi gör helt enkelt ett urval. Det kan också vara så att vi har ett problem här och nu och hittar en berättelse från historien som skulle kunna förklara varför det är som det är. Då handlar det inte om att berätta en

---

⁵ Karlsson 2010 s. 53.

⁶ Karlsson 2010 s. 53-55.

⁷ Karlsson 2010 s. 76-77.

orsakskedja utan om att ge just en poäng. På detta viset har också en berättelse en genealogisk utsträckning.⁸ I detta sammanhang så finns det också en intressant poäng angående berättelser i Sverker Oredssons bok *Gustav Adolf Sverige och trettioåriga kriget*. Oredsson är inspirerad av Michel Foucaults tankar kring hur en författare skapar sin sanning med sina berättelser. Oredsson använder detta för att undersöka olika skribenters framställning av en viss händelse (i detta fall trettioåriga kriget) som engagerar dem starkt och hur olika bilder av en och samma berättelse som kan presenteras då.⁹

För att kunna undersöka förändringar i historiekulturen, och vilka uttryck en sådan förändring kan tänkas få om vi tar genetiska och genealogiska perspektiv i beaktande, kommer en innehållsanalys att göras i denna uppsats. Den har en kvantitativ aspekt, men huvudfokus är en kvalitativ analys, alltså hur ser innehållet ut i materialet? Man skulle kunna säga att vi alla ägnar oss åt innehållsanalys så fort vi läser en text. Man skulle kunna definiera metoden som att applicera en vetenskaplig metodik på ett textmaterial.¹⁰ Om man ska använda sig av en vetenskaplig metodik så står tre punkter i centrum. En objektivitet måste hållas när man väljer ut de kategorierna (eller i mitt fall berättelser) som kommer analyseras och jämföras. Detta betyder att man måste ha välgrundade argument för vad dessa kategorier ska innehålla. Man måste också vara systematisk. Detta betyder helt enkelt att man måste följa konstanta regler, även om dessa leder till att resultatet kanske inte reflekterar ens förväntningar. Till slut måste också resultatet kunna sägas ha en viss generalitet. Detta betyder helt enkelt att resultatet måste ha någon form av teoretisk relevans.¹¹ Dessa "regler" kan man säga gäller för en vetenskaplig metodik i allmänhet. Men för att särskilja den kvantitativa innehållsanalysen måste två andra aspekter tas i beaktning.

Själva termen kvantitativ innehållsanalys ger oss en ledtråd om att man måste kunna jämföra saker och ting. I någon form så handlar det om att man ska kunna sätta siffror på t.ex. en förändring. Ofta har det sagts att just den kvantitativa aspekten är den som särskiljer innehållsanalysen från andra metodiska angreppssätt. Men här i ligger också ett problem. Ska man kvantifiera data för sakens skull bara? Självklart inte. Det

---

⁸ Karlsson 2010 s. 79-80.

⁹ Oredsson, Sverker, *Gustav Adolf Sverige och det trettioåriga kriget*, Lund, 1992 s. 19-20.

¹⁰ Holsti, Ole R., *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*, Addison-Wesley Publishing Company, Inc. 1969 s. 5.

¹¹ Holsti, 1969 s. 3-5.

är av enorm vikt att den data som man jämför kvantitativt faktiskt har en relevans.¹² I mitt fall kommer studieobjektet som sagt vara en rad berättelser. Den förändring som kan tänkas finnas skulle jag vilja påstå är relevanta. Det som ju faktiskt bestämmer huruvida en förändring i data är relevant eller ej är ju faktiskt den fråga som man ställer sig. Den andra aspekten som man måste beakta när man tar sig an en innehållsanalys är frågan huruvida innehållsanalys endast passar för nedskrivna källor. I mitt fall spelar det mindre roll. Men det är en viktig fråga. En av själva grundpelarna för innehållsanalys är att det är en analys av kommunikation. Därför skulle jag, som många andra, vilja påstå att en innehållsanalys passar som metod för allt från nedskrivet material till verbal kommunikation till kanske en tavla, teckning osv.¹³

Med utgångspunkt i denna beskrivning av teori och metod så kommer analysen att fokusera på vissa berättelser om den svenska stormakten. De berättelserna som jag har valt ut är valda för att försöka representera en så mångfacetterad bild av den svenska stormakten som möjligt. Berättelserna syftar till att åskådliggöra förändringar inom historiekulturen vars uttryck eleverna i skolan alltid har fått ta en självklar del av. Huruvida historien skrivs utifrån ett genetiskt eller ett genealogiskt perspektiv spelar mindre roll, men det är kring dessa perspektiv som analysen kommer att kretsa när de olika berättelserna kan tänkas få olika betydelse och funktion. Till slut kommer så de förändringarna i berättelserna som jag förväntar mig hitta kvantitativt att jämföras för att försöka ge en bild av *hur* berättelserna förändras och vilka funktioner detta kan få.

Tidigare forskning

Historikern Ulf Zander konstaterar i sin avhandling, *Fornstora dagar, moderna tider – bruk och debatt om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, att det inte har gjorts någon nämnvärd ansats för att studera just historieämnet för sig självt.¹⁴ Därför har Zander själv i sin bok kort behandlat ämnet. Zanders avhandling som helhet syftar till att studera *hela* historiekulturen och den debatt kring historia och bruk som funnits i Sverige under det senaste seklet. För min del är det avsnittet som behandlar historieundervisningen som är av intresse. De knappt fyra sidorna handlar om den

---

¹² Holsti, 1969 s. 5-12.

¹³ Holsti, 1969 s. 12-14.

¹⁴ Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider – bruk och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Nordic Academic Press 2001 s. 80.

förändring som uppkom när man började ifrågasätta den äldre typen av historieskrivning i Sverige under början av 1900-talet. Istället för att fokusera på de krigiska aspekterna av vår historia så tyckte man att folken och kulturen skulle stå i centrum. Detta syns mycket tydligt i läroböckerna menar Zander men också i den debatt som fördes inom läraryrket. Detta skedde dock inte utan svårighet. Huvudmålet för lärarna var fortfarande att fostra eleverna till gagn för fosterlandet och här spelade historieämnet en mycket viktig roll. Denna föreställning var så djupt rotad att debatten kan sägas ha vunnits av de mer nationalistiska förespråkarna, till en början i alla fall.¹⁵ Där förändringen syns tydligast är just i läroböckerna. Under de första årtiondena av 1900-talet fullkomligt exploderade marknaden och det blev mer och mer en ny historia som förmedlades. En av de stora vinnarna i denna "tävling" mellan olika författare om vilken historia som skulle förmedlas blev Carl Grimberg. Grimberg författade ofantligt omtyckta böcker som fick enorm spridning. Hans lättåtkomliga språk gjorde honom till dåtidens Herman Lindqvist kan man säga.¹⁶

Sture Långström har fokuserat mer på själva författaren och hans roll för läroböckernas utformning. I boken *Författarröst och lärobokstradition – en historiedidaktisk studie* studerar Långström genom bl.a. intervjuer varför författarna valde att skriva läroböcker. Han tar främst personliga ambitioner och politiska övertygelser i beaktande. Det görs också en genomgång av själva läroböckerna där fokus ligger på just innehåll med en djupare analys av tiden från 1914 till 1945. I en av de mer intressanta delarna av boken ställer sig författaren frågan vilken roll som staten spelade i utformningen av läroböckerna. Här konstateras att redan 1938 inrättades en statlig läroboksnämnd för att granska (till en början med) mycket grundligt läroböckernas innehåll. Denna granskning, som blev lättare och lättare med tiden upphörde, i princip 1991.¹⁷ Långström identifierar i huvudsak två grupper som författar läroböcker, lärare själva och forskare. Det intressanta är att forskarnas läroböcker i princip alltid är de som är sämre. Det verkar som om lärarnas erfarenheter i framför allt klassrummen gör dem till bättre författare av läroböcker. Det kanske inte är så konstigt i och för sig, men det är en skillnad gentemot hur det var förr. I detta sammanhang pekar Långström också på hur

---

¹⁵ Zander, 2001 s. 80-03.

¹⁶ Zander, 2001 s. 88-91.

¹⁷ Långström, Sture, *Författarröst och lärobokstradition – en historiedidaktisk studie*, Borea Bokförlag 1997, s. 206-207.

den utbredda synen att historia är en mängd "fakta" har lett till att eleverna har svårt att ta åt sig och förstå historien.¹⁸

En forskare som har gjort en mer preciserad studie av just läroböckerna och deras roll i undervisningen är historikern Göran Andolf. I avhandlingen *Historien på Gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965* ges en inblick i den debatt som pågick under tidigt 1900-tal rörande historieämnets roll och vad det skulle innehålla. I likhet med Ulf Zander konstateras det att historieämnet var under stark omformning i början av 1900-talet. Den sedan romantiken kvarlevande vördnaden för vårt lands storhetstid blev ifrågasatt när nya erfarenheter stöpte om vår egen självbild. Det kan alltså sägas att historien blev nyttig för individen i hans egenskap av samhällsmedborgare, historia var viktigt att studera för samhällets skull och inget annat. Det fanns också argument för att historien lärde studenten moral genom att ta upp de värsta förbrytarna och de största hjältarna. Det argument som vinner är dock argumentet att historieämnet skulle orientera oss i det moderna samhället och varför det är som det är.¹⁹ Andolf går vidare med att undersöka hur böckerna användes i undervisningen. Och sedan till själva böckerna. Hur ser de ut? Vilka finns det? Och framförallt vad behandlas och hur behandlas detta? Vad som konstateras är att det sker en drastisk minskning av namn och årtal under perioden som studeras. Andolf drar paralleller mellan detta och det faktum att andelen material som behandlar händelser minskar och andelen som behandlar social och kulturella förhållanden ökar. Detta kan vara ett resultat av att det började anses som torrt att bara slänga ut namn och årtal men det kan lika gärna vara ett resultat av att man istället ville beskriva saker, inte bara berätta om dem. Det finns också ett försök till att förklara detta fenomen med att erfarenheter från samtiden hade ställt nya krav på att förklara varför saker är som de är. Här finns alltså en tydlig ansats till ett genealogiskt perspektiv på historia som skolämne. Också andelen värderingar uppfattar Andolf har blivit färre och färre. Detta kopplar han ihop med ett större objektivitetskrav.²⁰

---

¹⁸ Långström 1997, s.227, 229-231.

¹⁹ Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965*, Scandinavian University Books 1972, s. 22-23.

²⁰ Andolf 1972, s. 230-232.

Staffan Selander som forskar i pedagogik har också försökt skapa en överblick i läroböckers utveckling och vad som ligger bakom en sådan utveckling. Selander börjar sin undersökning med en översikt över hur lärobokskunskap skapas. Det är ju på det viset att grundforskning genomgår en omarbetning och avgränsningar görs innan den nya kunskapen blir så kallad lärobokskunskap. Utvecklingen av lärobokskunskap drivs på av denna grundforskning och nya paradigmen kommer till slut att sippra ner i läroböckerna.²¹ Vidare diskuteras vad som särskiljer den pedagogiska texten ifrån andra texter. De största skillnaderna som Selander kan se är att pedagogiska texter är utformade på det sättet att de i stor utsträckning består av förklaringar, är nivåanpassade samt att de i viss mån förutsätter förkunskaper. Detta är kanske inte så förvånande då dessa texter är anpassade just för att lära ut grundkunskaper.²² Det för denna undersökning mest intressanta är dock när Selander diskuterar olika bakgrundsdata som kan förklara varför förändringar i stoffet sker. I huvudsak är det två förklaringar som ges, förändringar i samhälle och skolsystem samt förändringar i läroplaner och undervisningsämnen. Selander konstaterar att i och med att det svenska samhället genomgick en drastisk förändring under den tid som undersöks (1841-1985) så är det också självklart att det som lärs ut har förändrats. Genom att samhället har gått från agrart och traditionalistiskt till urbaniserat och modernt har också kraven på vad som behövs för att få ett jobb förändrats. Skolan blev jämlik och nu skulle *alla* få en utbildning. I samma veva har också kravet på rationalitet blivit högre och det lyser också igenom i läroböckerna menar Selander. Det har också uppkommit en pluralism, alltså att man nu för tiden tycker att vissa ämnen spelar mindre roll än tidigare, något som man tydligt ser i spridningen på antal timmar för undervisning som fanns vid tiden för undersökningen.²³ Själva analysen som Selander gör fokuserar på Grimberg och Odhner. Stoffet i deras böcker analyseras utifrån urval, stil, kognition och förklaringar. Analysen görs lustigt nog inte bara av de författarna som min analys också kommer behandla utan också i stor utsträckning av samma stoff då fokus ligger på Gustav II Adolf, Stormaktstiden och de politiska revolutionerna som världshistoriens paradigm. Resultatet av Selanders undersökning skulle kunna beskrivas som en verifiering av våra dagars uppfattning av historia. Det är klart och tydligt att det har skett en förskjutning åt

---

²¹ Selander, Staffan, *Lärobokskunskap*, Studentlitteratur 1988, s. 19-20.

²² Selander 1988, s. 39-41.

²³ Selander 1988, s. 47-64.

förnuftet och detta ser Selander tydligt. Vad som också är glasklart är att den tidsuppfattning som presenteras i de svenska läroböckerna i historia i stor utsträckning också präglar den historiesyn som återskapas. Det handlar om en linjär tidsutveckling som har sin förklaring i att en pedagogisk text ställer vissa krav när det gäller framställning och formalia. Det har konstaterats att en linjär tidslinje är lättare att skapa sig en helhetsuppfattning om för eleverna och därför presenteras också historien som en linjär utveckling. Detta har i sin tur lett till att ett mycket specifikt historiemedvetande återskapas genom skolan menar Selander.²⁴

Statsvetaren Herbert Tingsten gjorde en lite annorlunda analys av läroböckerna och deras syfte i sin bok *Gud och Fosterlandet – studier i hundra års skolpropaganda*. Genom att studera läroböcker i historia, samhällskunskap och geografi försöker författaren komma åt vilken roll skolböcker har spelat för att skapa en nationell känsla, och framför allt nationell överlägsenhet. Till att börja med ges en bild av hur detta har sett ut i omvärlden med exempel ifrån Frankrike, Italien, Tyskland, USA och Österrike. Men för min del vill jag här presentera vad Tingsten har kommit fram till vad gäller Sverige och just historieböckerna. En poäng som återkommer är att religionen är oerhört central för propagandan. Tingsten konstaterar ett det nästan uteslutande är så att de stora nationella hjältarna beskrivs som goda kristna. Religionens roll blir mindre och mindre med tiden men man kan fortfarande se beskrivningar om att det t.ex. är så att de svenska kungarna är utvalda av Gud att triumfera i storhet efter storhet ganska långt fram i tiden. Något som dock är verkningskraftigt långt fram i tiden är idén om den svenska friheten. Här handlar det inte om frihet ifrån andra länders inflytande bara utan kanske främst om att vårt folk skulle ha varit mer fria än vad man var i andra länder. Som exempel tas det ofta upp att det i den svenska riksdagen redan tidigt fanns representanter ifrån alla stånd. Tingsten konstaterar dessutom att skolpropagandan var utbredd i Sverige vid början av 1900-talet. Detta ser han som logiskt då Sverige vid jämförelser med våra grannländer var tämligen efterblivet. Vi hade inte kommit lika långt i industrialiseringen, demokratin eller i vår intellektuella bana. Vårt land hade heller inte några särskilda utrikespolitiska mål att uppfylla. Vi hade helt enkelt blivit ett land som levde på gamla meriter, och här spelade skolan en central roll för att

---

²⁴ Selander 1988, s. 120-124.

reproducera denna verklighetsuppfattning.²⁵ Tingsten drar liknande slutsatser som några tidigare författare också har gjort. Med tiden (från och med ca. 1900) så kommer den religiösa inverkan på ämnena i skolan att minska. Den nationalistiska diskursen genomgår en förändring som kopplas ihop med utvecklandet av socialdemokratien och en demokratisk välfärdsstat. Tingsten poängterar att det inte handlar om ett slut på propagandan utan bara om att den ändrar form. Istället för att glorifiera våra framgångar genom historien så glorifieras vår demokratiska och humanitära överlägsenhet ju längre fram man kommer. Istället för att man skulle bli en bra svensk förr i tiden så ska man nu bli en bra demokrat, skriver Tingsten.²⁶

I boken *Samhällsorientering och Medborgarfostran i Svensk Skola Under 1900-talet* ger pedagogen Tomas Englund ett mycket spännande perspektiv på den svenska skolans förändrade roll i takt med förändrade samhällsförutsättningar. Genom att försöka skapa samklang mellan en teori som säger att en läroplan inte endast är ett politiskt dokument utan också den tanke som finns bakom texten, alltså de bakomliggande grundprinciperna (vad Englund kallar läroplanskod) och mer samhällsorienterade idéer om den politiska utvecklingen, så vill författaren belysa de politiska incitamenten och orsakerna bakom en förändrad skola och dess funktion. Det som blir avgörande är att man kan se paralleller med hur skolan blir underställd staten och därför ett socialpolitiskt redskap för densamma och demokratiseringsframstegen som görs mellan 1900 och 1920. Under denna tid skapas vad Englund kallar för en medborgerlig läroplanskod som syftar till att fostra goda medborgare.²⁷ Fokus i detta sammanhang ligger på den läroplan som utkom 1918/19. I denna tas beslutet att skapa en fortsättningsskola som är en kompromiss mellan socialdemokraterna och mer liberala krafter som hade påbörjats redan under slutet av 1800-talet. I 1919 år läroplan finns därför två huvudidéer, att fortsättningsskolan ska förbereda för arbetslivet samt att den ska ge större kunskaper till massan. Detta är en direkt följd av den parlamentariska demokratins genomslag menar Englund. Däremot kunde detta tolkas ganska fritt, vilket också gjordes, alltså levde gamla patriarkala föreställningar om fostran till vördnad av

---

²⁵ Tingsten, Herbert, *Gud och Fosterlandet – studier i hundra års skolpropaganda*, P.A Nordstedt & Söners Förlag 1969, s. 140-146.

²⁶ Tingsten 1969, s. 276-281.

²⁷ Englund, Tomas, *Samhällsorientering och Medborgarfostran i Svensk Skola under 1900-talet*, Uppsala 1986, s. 8-18.

överhöghet kvar. Denna vördnad tog störst uttryck i historieämnet som dock hade börjat skjutas åt sidan i fostrandet till förmån för ämnet medborgarkunskap. Här menar då Englund att man kan se en kontinuitet även efter 1919, historien var fortfarande präglad av statsidealismen. Krig och diplomati stod fortfarande i centrum även fast det enligt läroplanen skulle ges större plats åt fredsiden. Ett försök gjordes att finna stöd för denna nya tanke hos de professionella historikerna. Men dessa menar Englund representerar den gamla ordningen vilket också syns i deras motstånd mot att politiken skulle ges mindre plats i skolorna.²⁸

Denna forskning belyser en rad intressanta aspekter av det komplexa studiet av läroböcker men här finns även vissa brister som jag ser det. Den stora fördelen är att det inte endast är historiker eller pedagoger som har intresserat sig för historieundervisningen och läroböckerna. Detta ger en bredare bild och därför antagligen också en mer korrekt bild. En absolut avgörande brist är dock att fokus endast ligger på undervisningen och hur den ser ut. Det diskuteras historiekultur och historiemedvetande i vissa av böckerna men det är inte själva syftet med någon av underökningarna. Inte heller vägs debatten om historia in tillräckligt mycket tycker jag. Utifrån detta så finns klara motiv för min undersökning som kommer fylla just dessa två luckor.

Grimberg och Odhner

Både C.T. Odhner och Carl Grimberg är två giganter när det gäller svensk historieskrivning. Båda var professorer i historia och båda tillhör några av de absolut mest lästa historikerna i Sverige. Detta har de framför allt blivit genom sina läroböcker, som givits ut under en mycket lång tid. Odhners läroböcker gavs fortfarande ut hela 50 år efter hans död, även om de omarbetats flera gånger. Av de båda är Grimberg kanske mest läst vilket Långström förklarar med att hans berättaregenskaper var en aning mer utvecklade än vad Odhners var. Grimberg skrev helt enkelt mer läsbara böcker i allmänhetens ögon. Framför allt Odhners historiesyn har påverkat inte bara en eller två generationer studenter, utan flertalet generationer läste hans läroböcker som i stort inte förändrades något drastiskt från mitten av 1800-talet när de författades till mitten av 1900-talet, om vi bortser från tillägg av senare historia då, men huvudpoängen är i alla

---

²⁸ Englund 1988, s. 20-23, 53-64, 110-112, 227-238, 243-249, 271-280, 288-294.

fall att den överbyggande historiesynen inte förändras i hans böcker. Grimberg var däremot noga med att hela tiden ligga i framkant när det gällde nya forskningsrön enligt författaren till hans biografi.²⁹

Begreppet kommunikation från ovan kan behöva utvecklas här. Text är en typ av kommunikation, och det finns studier som visar på några intressanta aspekter i hur kommunikation fungerar. Till att börja med kan man konstatera att de flesta av oss tenderar att söka upp information som stöder våra egna övertygelser. Då handlar det kanske inte så mycket om en kommunikation som om en bekräftelse av våra egna övertygelser. Det är även av stor vikt vem som kommunicerar med oss. Det spelar stor roll vilken trovärdighet som den kommunicerande parten har för oss. Detta hänger även ihop med den tredje och sista faktorn vid kommunikation, vem mottagaren är.³⁰

Både Odhner och Grimberg besitter en auktoritär roll i sitt författande. De är högtbildade fackmän som kommunicerar med i första hand studenter vid läroverk. Därför har mottagarna (eleverna i detta fall) antagligen ingen anledning att inte ta det som Odhner och Grimberg skriver som sanning.

Avgränsningar och disposition

Analysen av läroböckerna kommer att avgränsas till tiden för den svenska stormaktstiden, med början med Gustav II Adolf och slutet med Karl XII. Jag har valt just stormaktstiden därför att det framgår i litteraturen att just denna tid var av oerhörd vikt för historieundervisningen under 1800-talet och i början av 1900-talet. Det är också på det viset att stormaktstiden och dess hjältekungar har fått stå som förebilder för många svenskar under en lång tid. Vid en undersökning rörande vilka personer man helst skulle vilja vara i början av 1900-talet så svarade en klar majoritet Gustav II Adolf eller Karl XII.³¹

Eftersom stormakten rör sig om ca 100 år så kommer jag inte att ha utrymme eller tid att studera hela perioden på ett fruktbart sätt. Därför kommer några specifika berättelser att stå i fokus för min studie:

- Berättelsen om Gustav II Adolf och det 30-åriga kriget
- Berättelser om det svenska folket och landets inrikespolitiska utveckling

---

²⁹ Långström 1997, s. 78-80.

³⁰ Holsti 1969, s. 88.

³¹ Zander 2001, s. 83.

- Berättelsen om Karl XII och det stora nordiska kriget

Dessa berättelser inkorporerar i stort sett hela den svenska stormaktstiden samtidigt som de också får en bredd på det viset att hela det svenska folket samt hela den politiska utvecklingen i princip täcks. På detta sätt hoppas jag kunna ge en så komplett bild som möjligt av stormaktstiden

Upplägget på uppsatsen kommer följa en ganska klassisk linje. Nedan kommer debatten om vad som skulle läras ut till elever skildras översiktligt så att läsaren har en möjlighet att skapa en bild av den kontext i vilka dessa skolböcker utgavs. Efter det kommer själva analysen. I analysen av de tre stora berättelserna kommer i huvudsak några teman *inom* dessa berättelser att stå i fokus. Dessa teman är utvalda för att representera värderingar som kan tänkas fungera som en form av byggstenar i ett historiemedvetande. I så stor utsträckning som möjligt är även analysen kronologisk i den bemärkelsen att de tidigare böckerna presenteras först. På detta sätt synliggörs förändringar bättre. Analysen kommer också ta hänsyn till de teoretiska perspektiven med fokus på det genetiska och det genealogiska perspektiven. Till slut kommer så ett resultat att presenteras i en slutsats och en diskussion kring denna. Här kommer så de ovan presenterade begreppen *historiemedvetande*, *historiekultur* och *berättelse* ges plats för att lyfta analysen till en högre nivå än bara en saklig beskrivning av funnen data.

Historieämne i förändring

Vad vi vilja är, att hushållningen och de ekonomiska faktorerna skola ges större plats i historieundervisningen, att folkets beroende av just de ekonomiska faktorerna skall åskådliggöras, att sambandet mellan ekonomi och vissa andra faktorer skall på ett helt annat sätt klargöras, än vad för närvarande är fallet³²

På detta sätt låter det under en debatt i riksdagens andra kammare år 1937. År av diskussion och debatt hade lett fram till att vissa politiker i den högsta instansen i Sverige kände sig tvungen att ta upp ämnet också. Debatten som helhet är intimt kopplad till historieämnets utveckling under andra halvan av 1800-talet och första halvan av 1900-talet.

Historieämnet på universiteten

Som man som student av historia känner så väl till började allt i Tyskland med Leopold von Ranke. Det är Ranke som ger basen för studiet av historia, ramverket som man arbetar utifrån än idag, studiet av källor och att genom dessa återberätta en så korrekt historia av det inträffade som möjligt. Detta nya sätt att se på historien kom med tiden att benämnas som *historism*. Historismen skulle kunna sammanfattas genom att konstatera att verkligheten är historiskt betingad och därför måste man också se alla fenomen i sin historiska kontext. Kritik riktades mot denna uppfattning att verkligheten är historiskt förankrad. Denna kom ifrån framför allt *positivismen*, starkt influerad av naturvetenskapen. Positivist influerade forskare riktade kritiken framför allt mot den metod som användes i skapandet av historisk fakta. Anhängarna till historismen kan snarast kallas för hermeneutiker, alltså att de läser texter och gör tolkningar utifrån dessa. Positivisterna ställde striktare krav, man ville kunna *bevisa* saker. I positivistisk anda utvecklades med tiden den *källkritiska metod* vars främsta förespråkare i vårt land blev bröderna Weibull.³³

---

³² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1937, Andra Kammaren, Andra Bandet Nr 17-24, s. 96.

³³ Långström 1997, s. 60.

De som har kommit att forma ämnet historia mest i vårt land är bröderna Lauritz och Curt Weibull. Ämnet hade haft sin plats på universiteten här i landet sedan 1800-talet. I huvudsak inspirerade av Tyskland kom dock ämnet under en lång tid att präglas av nationellanknytning och i viss mån subjektivitet. Praktexemplet på det hela är kanske Harald Hjärne som gick så långt att han sa att det var omöjligt att vara objektiv. Detta tillsammans med den under 1800-talet allmänt erkända åsikten att historia var politiskt historia revolterade bröderna Weibull mot. Som jag skrev ovan så introducerade de en positivistisk inspirerad källkritisk metod i Sverige.³⁴ De strikta objektivitetskraven från brödernas sida gällde inte bara metoden som man skulle använda. I stor utsträckning så handlade det om vad framför allt Lauritz Weibull ansåg att det under sin samtid skrevs historia influerad av religiösa, politiska och nationellt ideologiska värderingar.³⁵ Han hade också i sina unga år tagit avstånd från den statscentrerade historieskrivningen med nationen i fokus. I sitt tal till studenterna 1919 tog han tydligare avstånd ifrån denna princip när han anslöt sig till den från upplysningen levande traditionen att det måste vara den mänskliga utvecklingen som står i fokus för historisk forskning, och hur denna återspeglas i folkens, släktenas och individens liv. Detta var viktigare än krig och diplomati alltså.³⁶

Weibullarnas idéer var drastiska i sin samtid men vann med tiden plats och blev dominerande. Deras efterkommande i samma tradition (den weibullska) kom med tiden att utveckla de ekonomiska och kulturella aspekterna av historieforskningen. Namn som Sture Bolin och Erik Lönnroth bidrog till att föra in detta.³⁷

Allt som allt kan man konstatera att under loppet av hundra år förändras ämnet historia från att ha varit en *berättartradition* som (ofta) höll de nationella berättelserna om nationens storhet vid liv till att ha blivit en *forskartradition* som på empiriska grunder började studera historia för vad det faktiskt är, efterlämnade berättelser om en tid vi inte har någon annan insikt i.

---

³⁴ Långström 1997, s. 59.

³⁵ Odén, Birgitta "Det Moderna Historisk-kritiska Genombrottet I svensk Historisk Forskning", Scandia 1974:41, s. 12,

³⁶ Odén 1974:41, s. 18,

³⁷ Torstendahl, Rolf "Minimikrav och Optimumnormer i Svens Historieforskning 1920-1960", i Rolf Torstendahl & Thorsten Nybom, "Historievetsenskap som teori, praktik, ideologi", Stockholm 1988, s. 80-93.

Debatten om historieämnets innehåll och roll i skolan

Under en rad lärarmöten från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet debatterade lärarna i huvudsak tre saker, vilken roll ämnet historia spelade, vad ämnet skulle innehålla och hur innehållet skulle presenteras på bästa sätt. Till att börja med måste man konstatera att historieämnet var användbart i många olika aktörers ögon. Alltifrån politiker som ville stärka den nationella samhörigheten till präster som såg historien som ett sätt att dra moraliska lärdomar ifrån. Runt sekelskiftet var de nationalistiska idéerna som mest gällande. Detta avtog med tiden och man började istället se historia som ett redskap för att förstå samtiden på ett bättre sätt. Sammantaget så sker alltså en förändring parallellt med en politisk utveckling. Det var framför allt i vänsterkretsar som röster höjdes om en förändrad historieskrivning, och i och med socialdemokratins framväxt så vann denna syn på historia också utrymme.³⁸ Ändå kan man argumentera för att fostran uppfattades som historieämnets huvudroll under en lång tid. I debatten 1937 handlar det i stor utsträckning om en socialdemokratisk grundsyn att landets medborgare nu lever i ett socialdemokratiskt samhälle, och därför måste de också lära sig om dess historia och utveckling.³⁹

Allt som allt kan man säga att det rådde en viss koncensus rörande skolans uppfostrande roll. De stora striderna handlade snarast om *vad* denna fostran skulle byggas på. Redan tidigt fanns det folk som ville förändra men den förändringen tog kanske inte så förvånande ganska lång tid och mycket arbete för att få igenom. Det rådde under lång tid en acceptans av att den svenska historien var den viktigaste. Detta luckrades med tiden upp och på initiativ av Clas-Theodor Odhner kom frågan om en skandinavisk historieundervisning på agendan. Dock kan man generellt säga att så länge som idén att skolan skulle fostra till fosterlandskärlek hade den svenska historien en mycket framskjuten roll i undervisningen. Det är egentligen först med första världskriget och nazismen på 1930-talet som denna syn på historien börjar luckras upp bland det stora skiktet lärare som debatterar sitt ämne. En annan fråga som var på tapeten rörde vilka perioder som skulle ges plats och när studenter skulle läsa om dessa. De epoker som man då studerade var antiken, medeltiden och den nya tiden. Alla tre hade sin betydelse men vilka var viktigast? Antiken var mest problematisk. Det fanns de

---

³⁸ Andolf 1972, s. 16-24.

³⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1937, Andra Kammaren, Andra Bandet Nr 17-24, s. 95-99.

som menade på att genom att läsa om antiken så lärde man sig vissa moraliska lärdomar. Mot detta ställde sig andra som påstod att man inte kunde förstå antiken riktigt och att det ledde till förvirring hos studenterna. Den nya tiden och medeltiden ansågs vara perioder när nationalstaterna formades, och det är även nu som Sverige blir en faktor. Resultatet blev att man ville begränsa och skjuta upp studiet av antiken, kanske till och med starta undervisningen med Gustav Vasa. Denna position blev till slut överkörd och alla perioder fick lika utrymme. Tiden mellan 1850 och 1950 ser också hur historieämnet avskalas i viss mån. Från början läste man geografi, historia och samhällslära tillsammans för man ansåg att det fanns kopplingar mellan ämnena. I och med detta så förlorade historieämnet vissa dimensioner (t.ex. samhälleliga). Att dessa förlorade dimensionerna togs upp på dagordningen igen kan endast förklaras med den historievetenskapliga utvecklingen och debatter om vad ämnet historia bör innehålla som presenterats här ovan. Tillsammans med ett krav på att undervisningen var torr och tråkig förde lärare därför in frågan om t.ex. kulturella betingelser för historisk utveckling i debatten med framgång. Störst genomslag får dock kulturhistorien först efter första världskriget. Det är först nu som man kommer överens om vad kulturhistoria är och man ser också hur krig och politik kan fördärva så mycket. Därför blir också krigs- och den politiska historien mer och mer ifrågasatt.⁴⁰

En av huvudfrågorna rörande hur stoffet behandlas under 1800-talet var den torra framställningen. Många lärare ville dra ner på namn och årtal för att göra texterna mer levande och spännande. Däremot anser man det svårt, om inte omöjligt att ge eleverna utrymme för egna tolkningar av innehållet och ge dem möjlighet att möta historien på ett vetenskaplig plan. Man antog att det var svårt att bibehålla kravet på objektivitet i undervisningen då. Denna syn förändrades i viss mån vid sekelskiftet. Det blev nu allt vanligare att elever fick möta källmaterial för att på det sättet få insikt i hur historiska fakta skapas. Vad man däremot ansåg för komplicerat var källstudier som sådana. Vad som också hände under tidigt 1900-tal är att den nationella framställningen betonas mycket mer. Här såg de flesta inga objektivitetsproblem, snarare skulle objektiviteten vika undan för nationalismen i viss mån. I denna anda diskuterades också om de värderingar som finns i läroböckerna är så att säga rätt värderingar. Med tiden kommer de bytas ut mot andra men poängen är att man inte har några problem alls med att det

---

⁴⁰ Andolf 1972, s. 27-45.

finns värderingar. Värderingar ska snarast prägla undervisningen. Det är endast frågan om nya mer demokratiska värderingar som ges utrymme i takt med att landet blir mer och mer demokratiserat under 1920-talet och framåt. 1930-talet kan ses som höjdpunkten för debatten. Nu kommer frågor till sin spets. Många menade att rädslan för namn och årtal hade gått för långt och att det fanns en pedagogisk poäng med att dessa skulle ges utrymme. En hätsk debatt rörde också de nationella inslagen som vänstern tyckte sig kunna se. De agiterade för att fredsidén skulle få större plats vilket också skedde. Här finns en tydlig kamp mellan statshistoria med individen i centrum och kulturhistoria med kollektivet i centrum. En av orsakerna till att debatten dog ut är klart att den senare positionen blev så dominerande i vårt land.⁴¹

---

⁴¹ Andolf 1972, s.47-60.

Läroböckerna i Historia

Gustav II Adolf och det 30-åriga kriget

Religionen

Gustav Adolf måste ha varit en otroligt beundransvärd man för elever som läste historia i början av 1900-talet. Han framställs inte bara som en kung som folket blint litade på och som skapade en försoning inom landet, men det som kanske är mest påtagligt med personen Gustav Adolf är vilken gudfruktig och djupt troende man han var, detta i en tid då Europa kokade av religionsstridigheter.⁴² Mest angeläget verkar det ha varit att beskydda de protestantiska svenskarna och deras trosvänner på andra sidan Östersjön. Det direkta hotet mot svenskarna och deras religion kom ifrån Sigismund. Den katolska kungen i Polen kunde göra anspråk på den svenska kronan och kriget var alltid överhängande. För att beskydda sitt folk ifrån religiösa förföljelser beslutar därför kungen att kriget måste föras i Polen.⁴³ På detta sätt dras alltså Sverige in i religionskrigen på kontinenten, för samtidigt hade de förtryckta protestanterna i Tyskland rest sig mot den katolska kejsaren som till en början fullkomligt krossar de protestantiska upprorsmakarna och till slut hotas Sverige själv.⁴⁴

Sverige går alltså enligt dessa läroböcker i krig för att landets religion är i fara. Kungen själv som gång på gång beskrivs som en gudfruktig man poängterar också att han ej tar sig an detta företag utav fri vilja, utan att han blivit tvingad till det genom andras handlingar.⁴⁵ Det ädla målet är som Grimbergs menar religionsfriheten, inget mer.⁴⁶ Stora skillnader beskrivs också mellan Svenskarna och katolikerna, folket förundras över den goda ordningen i den svenska hären.⁴⁷ Som garant för allt detta, de ädla målen och den goda ordningen, står Gustav Adolf själv. Det är *hans* regler som måste följas och det är *han* som föregår med gott exempel. Extra tydligt blir allt efter hans död då kriget blir ett simpelt erövringskrig, som författarna uttrycker sig.

---

⁴² Grimberg 1905, s. 200-202, s. 3-4, Odhner, Tunberg 1927, s. 52, Grimberg 1930, s. 96.

⁴³ Grimberg 1905, s. 203, Grimberg 1912, s. 203-204, Odhner, Westman 1913, s. 9, Grimberg 1930, s. 96.

⁴⁴ Grimberg 1912, s. 205-207, Odhner 1925, s. 73-74, Odhner, Tunberg 1927, s. 60, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 147.

⁴⁵ Odhner, Westman 1913, s. 11, Grimberg 1930, s. 99, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 147.

⁴⁶ Grimberg 1912, s. 222-223, Grimberg 1930, s.102-103.

⁴⁷ Grimberg 1905, s. 216-217 Grimberg 1930, s. 100.

Denna fokusering på religiösa inslag och dess betydelse i berättelsen är precis det som Herbert Tingsten pekar mot när han tycker sig se religionen som det huvudsakliga redskapet i skolpropagandan. Även om Tingsten menar på att t.ex. efter Odhners död 1904 blev de religiösa inslagen färre och färre i de nytgivna upplagorna av hans böcker, är det ingen tvekan om att religionen spelar en stor roll långt fram under 1900-talet.⁴⁸ I berättelsen om Gustav Adolf och det 30-åriga kriget återkommer religionen gång på gång som en förklaring till handling, även om gudomligt inspirerade handlingar som Tingsten talar om finns beskrivna under 1800-talet inte finns att finna i böckerna för denna undersökning.

Vad som däremot verkar ske är att de religiösa inslagen får en mer demokratiserad tendens, det handlar om att beskydda religionsfriheten först och främst för Gustav Adolf, en demokratisk dygd i det moderna samhället. I detta sammanhang är religionen intimt sammanbunden med ett annat tema i berättelsen om Gustav Adolf, beskyddaren av friheten och rättigheter.

Friheter och rättigheter

Ovan har redan beskrivits hur Gustav Adolf beslöt att anfälla Polen för att förekomma Sigismund och därigenom skydda sitt folk från de religiösa förföljelserna som hade skett i Polen. Gång på gång poängteras att Gustav Adolf inte krigar för egen skull utan för ett större syfte, religionsfriheten. Folket i de protestantiska områdena som han befriar från katolikerna hälsar alla honom som den store befriaren,⁴⁹ "guld konungen från Norden" är kommen.⁵⁰ Slaget vid Breitenfeld där svenskarna befäster sin roll som stormakt genom att besegra en katolsk armé konstateras av författarna som en av de största segrarna någonsin eftersom den katolska övermakten nu är sprängd och protestanterna fria.⁵¹ Som bevis för att Gustav Adolfs mål ej är att erövra lyfts sedan det faktum att han beger sig direkt till Sydtyskland för att befria de många tusentals förtryckta protestanterna där fram. Man menar på att detta hade kungen inte gjort om han endast ville erövra land.⁵²

---

⁴⁸ Tingsten 1969, s. 140-41, 146.

⁴⁹ Odhner, Westman 1913, s. 12, Odhner, Tunberg 1927, s. 61, Grimberg 1930, s. 100, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 148.

⁵⁰ Grimberg 1930, s. 100 .

⁵¹ Grimberg 1905, s. 222-224, Grimberg 1912, s. 222, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 148.

⁵² Grimberg 1912, s. 222-223, Odhner 1925, s. 74, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 148-149.

Till slut dör kungen så olyckligt i dimman i Lützen 6:e november 1632. Nu är allt som han kämpat för hotat! Hans död är en död som påverkar alla, anser både Grimberg och Odhner. Katolikerna jublar medan protestanterna sörjer sin befriare.⁵³ Nu efter kungens död förlorar kriget så de ädla mål som man gick ut i kriget för (se ovan). Även om detta är fallet kämpar svenskarna vidare för att kunna lämna kriget med hedern i behåll i ett allt svårare läge då kungens karismatiska personlighet som lyckades hålla alla de allierade samman nu är försvunnen (se nedan). Genom freden som till slut undertecknas 1648 vinner så svenskarna en seger för hela den protestantiska tron. I freden säkras den protestantiska befolkningens rättigheter – det lilla Sverige hade räddat religionens och frihetens framtid. Det borde dock sägas att det finns ett frö till misstro mot Gustav Adolfs ädla mål i vissa av böckerna. Det handlar i detta fall om att svenskarna är mycket snabba med att ta viktiga handelsförbindelser i besittning. Det är också tydligt hur freden gynnar svenskarna på det viset att de blir permanenta herrar över dessa handelsförbindelser.⁵⁴ Detta är absolut inte vad som framstår som de huvudsakliga målen med kriget men det är intressant att det finns en viss skepticism hos författarna angående huruvida Svenskarna verkligen endast kämpade för frihetens skull eller ej. En liten kommentar behövs också för den roll som framför allt Grimberg ger Gustav Adolf i den Tyska historien. Grimberg menar på att ett bevis för kungens betydelse är vilken vördnad som man än idag (när böckerna skrevs) har för Gustav Adolf. Tyska historiker har inte endast pekat på vilken roll han hade i räddandet av den protestantiska tron men också för skapandet av den tyska nationen som Gustav Adolf i viss mån påstås ha räddat genom sin kamp för religionsfriheten i Tyskland.⁵⁵

Här kan man ha i åtanke vad Oredsson skriver om olika författares försök att skapa sig *sin* sanna berättelse.⁵⁶ Det är också av intresse att här hänvisa till Sture Långström och hans intervjubaserade resultat som pekar mot att olika författare har väldigt olika anledningar till varför man väljer att skriva en lärobok, där politiska övertygelser tenderade att färga av sig i texterna som läroboksförfattarna producerade.⁵⁷ Utan att ha satt mig in alldeles för noga i vilka politiska sympatier som författarna kan tänkas ha så

---

⁵³ Grimberg 1905, s. 227-230, Odhner, Westman 1913, s. 15, Odhner, Tunberg 1927, s. 66.

⁵⁴ Grimberg 1912, s. 244-246, Odhner, Westman 1913, s. 20, Grimberg 1930, s. 110-111.

⁵⁵ Grimberg 1912, s. 227-228, Grimberg 1930, s. 104.

⁵⁶ Oredsson 1992, s. 19-20.

⁵⁷ Långström 1997, s. 221.

ter det sig udda om politiska övertygelser inte skulle ha sipprat in här och var, kanske här.

Sverige ensamt

Sverige offerar alltså allt för att rädda protestantismen och det tyska folkets frihet, men ändå kämpar landet i motvind precis hela tiden verkar det som i läroböckerna. De tyska furstarna, fast många är katoliker, *vågar inte* ställa upp för att hjälpa svenskarna i deras försök att rädda *deras* folk och *deras* områden. Det kanske i viss mån kan ha att göra med misstänksamhet gentemot svenskarnas syften och mål med att träda in i kriget, men det huvudsakliga argumentet verkar vara att de inte vågar riskera att ställa sig emot kejsaren.⁵⁸ Praktexemplaret på detta är kurfursten av Sachsen i varje bok i denna undersökning. Johan Georg, som är protestant, vägrar låta svenskarna bistå staden Magdeburg som hotas av de katolska vildarna genom en så simpel sak som att låta svenskarna marschera igenom Sachsen. Resultatet blir att Magdeburg (som råkar stå på Sveriges sida) bränns ned och plundras. Däremot är hycklaren Johan Georg snabb att be om hjälp när hans egna land hotas av katolikerna. "Hur skulle det ha gått med protestanterna om ej Gustav Adolf kommit till hjälp?" undrar Grimberg.⁵⁹

Samma problem uppstår när den älskade konungen dör vid Lützen. Svenskarna lämnas i sticket av de feiga tyska furstarna (med Johan Georg) i spetsen och får kämpa på själva i princip, allt för andra folks skull! Det är endast genom överlägsen skicklighet hos de nya befälhavarna som Svenskarna lyckas.⁶⁰

Sammanfattning

Berättelsen om Gustav Adolf och det svenska engagemanget i religionsstridigheterna på kontinenten är en berättelse om en djupt troende man som endast har ädla syften med sina aktioner. Det är friheten från förtryck som svenskarna kämpar för, inte för att förskansa sig på folken som man befriar eller för att erövra rika landområden. Det är också en berättelse om det lilla folket som står upp mot en övermakt, alldeles ensamma i de flesta fall, som Grimberg konstaterar "Vårt lilla folk skulle visa världen, vad det dugde

---

⁵⁸ Odhner, westman 1913, s. 12-13, Odhner 1925, s. 74, Grimberg 1930, s. 101-102.

⁵⁹ Grimberg 1912, s. 217.

⁶⁰ Grimberg 1905, s. 239-246, Odhner, Tunberg 1927, s. 67-72, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 154.

till.”⁶¹ Det är lite förvånande att de ganska kraftiga nationalistiska strömningarna lever kvar under hela perioden för denna undersökning. Enligt både Englund och Selander borde den politiska utvecklingen i vårt land leda till att de nationalistiska idéerna försvinner succesivt, framförallt efter 1919 och den då utkomna nya läroplanen.⁶² Men så verkar ej faller vara med berättelsen om Gustav II Adolf och det 30-åriga kriget. Möjliga anledningar till detta kommer att diskuteras nedan.

Svenska folket och den inrikespolitiska utvecklingen

Adelns förskansning

I och med Gustav Adolfs krig får Sverige oerhört svårt att sköta sin ekonomi. Kriget kostar ofantligt mycket och lösningen blir enligt författarna att sälja kronogods till adeln. Detta leder till stora klasskillnader i det svenska samhället. Problemet ligger i de privilegier som adeln har menar de båda författarna. Adeln betalar i princip ingen skatt och förbehåller sig rätten att ta ut egna skatter på sin egna mark. Under kriget har dessutom många adelsmän utmärkt sig och vill ha kompensation för detta nu.⁶³ Detta leder i sin tur till det kanske mest slösaktiga levnadssättet som funnits i vårt land. Adeln lägger enorma mängder pengar på saker som att bygga praktfulla slott och fester för att visa att det svenska folket minsann inte bara är duktiga krigare utan även ett kulturellt folk. Man bygger upp en fasad helt enkelt. Detta blir endast värre när slösaktiga regenter och slösaktiga förmyndare kommer till makten. Kristina målas upp i läroböckerna som en ointressant bortskämd kvinna som endast bryr sig om sitt och sina egnas välmående. Hon tröttnar till slut på allt klagande och avsäger sig kronan.⁶⁴ Toppen av denna försnillning av rikets finanser och kapital nås till slut under tiden för Karl XI:s förmyndare. Förmyndarna, som består av högadel, förskansar sig själva och sitt egna stånd så till den grad att rikets säkerhet sätts på spel.⁶⁵

Adeln målas alltså upp som ett gäng rovlystna män som vill roffa åt sig så mycket som man bara kan. Detta är en direkt följd av det 30-åriga kriget pekats på i Odhner.⁶⁶ Det går utmärkt att följa en linje av utveckling från statens försök att få in medel för att

---

⁶¹ Grimberg 1930, s. 98.

⁶² Englund 1986, s. 8-18, Selander 1988 51-63.

⁶³ Grimberg 1912, s. 247-251, Odhner, Westman 1913, s. 20-21, Odhner, Tunberg 1927, s. 75, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 157.

⁶⁴ Grimberg 1905, s. 255-259, Odhner 1925, s. 80, Grimberg 1930, s. 115.

⁶⁵ Grimberg 1905, s. 278-79, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 178-80.

⁶⁶ Odhner, Westman 1913, s. 20-21.

föra vidare kriget i Tyskland, via adelns förskansning, till ofrälstes missnöje, till enväldet som införs under Karl XI hos båda författarna. Ett tydligt genetiskt perspektiv på historiskt fakta alltså.

Allmogens utsatta position

En oerhört mäktig adel växte alltså fram under stormaktstiden (fram till Karl XI sätter stopp för det) genom att dessa herrar var de som kontrollerade marken och därför även basen i ekonomin. Som jag skrev ovan så växer alltså klyftorna mellan rik och fattig lavinartat som en följd av statens politik. Bönderna hamnar många gånger under adlig kontroll. De som levde på adelns mark kunde därför inte vara säkra på att de behandlades vare sig rättvist eller konsekvent.⁶⁷ Inte nog med att de stackars bönderna levde i ett förtryck från adeln, de var även dessa som tog den stora smällen som kriget innebar, utskrivningar. Under hela stormaktstiden var det inte många år av fred och när kungen eller regeringen krävde soldater var man så illa tvungen att ta den smällen. Detta innebar inte bara att familjer rycktes upp, det innebar kanske framför allt att arbetskraft försvann och jordbruket blev lidande. Det hjälpte inte att staten i princip inte brydde sig om att satsat på utveckling av jordbruket, enligt framförallt Grimberg utan istället satsade på vinstbringande näringar som handel och bergsbruk.⁶⁸ Fast mellan en otroligt mäktig adel och en kungamakt som inte riktigt brydde sig om bönderna och hur de hade det under större delen av stormaktstiden, det är den bild av allmogen som målas upp i alla läroböckerna, förutom en. Mellan 1930 och 1958 har någonting hänt med innehållet i detta avseende. Även om det är en stor lucka mellan 1930 och 1958, och därför kan inga slutsatser dras om hur och vada denna förändring skedde succesivt eller plötsligt, men detta är det som kan utrönas utifrån materialet för denna uppsats.

Materialet som behandlar det "vanliga" folket i upplagan av Odhner utgiven 1958 är dramatiskt mycket större än i de andra böckerna som har analyserats. Det som detta "nya" material handlar om är allmogens möjligheter att försvara sin frihet och sina rättigheter samt hur de faktiskt hade det i sina byar och hur saker och ting gick till där. Resultatet av detta blir en bild av en mycket mer frigjord allmoge som är mer självständiga än vad som beskrivs i de tidigare läroböckerna. Det konstateras att även

---

⁶⁷ Grimberg 1912, s. 248, Odhner 1925, s. 79-80, Grimberg 1930, s.113, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 178-180.

⁶⁸ Grimberg 1905, s. 234, Grimberg 1930, s. 107.

om adeln ägde oerhört mycket mark så var många bönder självständiga markägare. Dessutom så representerades bondeståndet vid riksdagar, någonting som var ovanligt för tiden. Bönderna fick dessutom sitta med i nämnden vid tinget där olika rättigheter bevakades.⁶⁹ Allt som allt hade man alltså i ganska stor utsträckning i alla fall en chans att se efter sitt egna. Byarna sköttes även de ganska självständigt enligt författarna som har omarbetat Odhner. Dessa ordnades i princip som självständiga företag, byalagar. Tillsammans inom dessa bestämdes hur byn skulle skötas och man kunde även här utdöma straff för mindre förseelser som man kanske inte ville tas upp på tinget. Vad som dock är tydligt också här är hur illa jordbruket sköttes. Detta ledde ofta till missväxt och då fick man helt enkelt t.ex. dryga ut brödet med halm eller liknande.⁷⁰

När man kommer längre fram i tiden förändras alltså materialet i böckerna mer. 1958 lyser sociala faktorer igenom mycket mer än i de andra böckerna. Istället för att endast beskriva underklassen som passiv och utsatt beskrivs den som aktiv i sitt egna försvar. Här finns alltså tydliga paralleller med vad Andolf konstaterar, att med tiden blir mer och mer gångbart att berätta om sociala konstruktioner istället. Däremot tycks det inte stämma när Andolf menar på att orsakssammanhang blir allt färre efter en topp runt 1920.⁷¹ Det syns tydligt i alla böckerna i denna undersökning ett orsakssammanhang som går ifrån statens försök att skaffa kapital under 30-åriga kriget till enväldets införande under Karl XI. Det skulle mycket väl kunna bero på att de båda grundtexterna (första upplagorna) är skrivna innan 1920 och sedan bara omarbetade och nyutgivna.

Riket ordnas

När Gustav Adolf övertog styrelsen av Sverige var landet ofantligt fattigt och hade egentligen inga större utsikter för att bli en riktig stormakt. De reformer som han genomdriver lägger dock grunden för hela stormaktstidens politik skulle man kunna påstå, även om detta inte görs i läroböckerna. Vad böckerna dock konstaterar är att Gustav Adolf gör otroligt mycket för Sverige. Till att börja med växer statsapparaten. Detta kräver fler ämbetsmän och därför behöver en större del av befolkningen kunna skaffa sig kunskaper som behövs. Gustav Adolf sätter hos författarna stort värde på att

---

⁶⁹ Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 157-159.

⁷⁰ Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 159-60.

⁷¹ Andolf 1972, s. 231.

alla har möjligheten att nå toppen verkar det som. Undervisningsväsendet byggs ut och möjligheten ges till utbildning för *alla* genom grundandet av gymnasier och kanske framför allt genom att universitetet i Uppsala får en ansenlig summa för att kunna erbjuda billig utbildning, nu kunde verkligen alla skaffa sig utbildning. När ämbetsmannakåren är säkrad ordnar även Gustav Adolf hur riksdagen ska fungera genom 1617 års riksdagsordning. Nu blev befolkningen ordnade i fyra ständer som skulle sammanträda och sedan ge sina råd till kungen, någonting han satt mycket stort värde på dessutom. För att göra Sverige rikare bjuder man även in utländskt kapital och kunskap för att starta upp bergsbruk. Handeln nationaliserar kungen också och centraliserar den genom privilegier till städerna. I samma anda arbetar Kristinas förmyndare och bygger bland annat ut statsapparaten igen genom att de fem riksämbetsmännen nu får varsitt kollegium som ska sköta de olika riksämbetsmännens områden.⁷²

I materialet är nästa person att göra en stor insats för Sverige Karl XI. Efter att ha skaffat sig fullkomlig makt (se nedan), anstränger sig kungen nitiskt för att landets ekonomi ska hållas i god ordning, allt ett resultat av hans chock när han insåg hur illa hans egna förmyndare hade skött ekonomin. Med de nya medlen som frigörs genom bland annat reduktionen bygger så Karl ett starkare försvar först och främst. Indelningsverket (som det konstateras i böckerna har varat in i författarnas samtid) ger landet en stående och välordnad armé. Slutligen gör även Karl rikets barn, framför allt allmogens, en enorm tjänst när det i den nya kyrkolagen bestäms att kyrkans män ska undervisa barnen i socknarna.⁷³

Dessa två är de regenterna som i läroböckerna är de absolut starkaste. De lägger i viss mån grunden för det moderna Sverige skulle man kunna säga och därför blir mötet med dessa berättelser just ett möte, från det moderna Sverige tillbaka till stormaktstiden. Alltså skulle ett genealogiskt perspektiv på historien kunna skönjas här. Även här handlar det om deskriptiva (om än ganska kortfattade) delar av texten. Men till skillnad från det ovan skrivna om allmogens möjligheter till självbestämmande som först kan ses mot slutet av perioden för denna undersökning, kan man se detta redan från början, vilket i viss mån motsäger Andolf. Däremot finns det tydliga paralleller med

---

⁷² Grimberg 1912, s. 228-233, Odhner, Westman 1913, s. 5-8, 16-17, Odhner, Tunberg 1927, s. 53-70, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 142-144, 151.

⁷³ Grimberg 1912, s. 289-294, Odhner 1925, s. 88-89, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 185-188.

vad Andolf konstaterar i samband med att han diskuterar varför man skulle läsa historia. Här menar Andolf att det från och med sekelskiftet 1900 blev mer och mer viktigt för samhället i stort att förklara varför det ser ut som det gör.⁷⁴ Att uppbyggandet av en ämbetsmannastat, fröet till fri utbildning för *alla*, försvarets ordning osv. förklaras kanske ska ses som ett försök att just förklara varför Sverige idag (på den tiden) såg ut som det gjorde.

Starka och svaga regenter

Regenterna under stormaktstiden är kanske de mest ryktbara (förutom Gustav Vasa) i den svenska historiekulturen. Men var de bra eller dåliga regenter enligt Grimberg och Odhner?

Det är inget snack om att Gustav Adolf beskrivs som den mest värdiga av regenterna under stormaktstiden. Som framgår ovan är han både handlingskraftig utåt sett, ädel i syften och handling, men också den som kanske lägger grunden för det moderna Sveriges demokrati i och med upplyftandet av ständernas roll vid riksdagar. Även utåt sätt framstår Gustav Adolf som en mycket handlingskraftig och duglig kung. Vid början av hans regeringstid befinner sig Sverige i krig med Danmark och Ryssland vilka beslutsamt tvingas till fred.⁷⁵ Även när det gäller Polen har vi sett här ovan hur handlingskraftig Gustav Adolf var enligt läroböckerna.

Kristina har som vi sett förklarats som slösaktig och ointresserad av Sveriges styrelse. En stark kontrast mot sin far skulle det visa sig.

Det är inte mycket skrivet om Karl X i läroböckerna, förutom hans krig med Polen och Danmark. Men i detta avseende är det av större intresse att han framställs som den som tar första steget mot att bryta adelns övermakt som växt under Kristina. Han lyckas genomföra en *viss* reduktion som dock avstannar när krigen med i Polen och Danmark fortskrider.⁷⁶

Karl XI beskrivs i böckerna som den absolut mest handlingskraftige av regenterna under stormaktstiden. Efter att ha insett hur hans förmyndare hade försummat sina

---

⁷⁴ Andolf 1972, s. 23.

⁷⁵ Grimberg 1905, s. 198-206, Odhner, Westman 1913, s. 2-3, Grimberg 1930, s. 95-96.

⁷⁶ Grimberg 1912, s. 264-265, Odhner, Tunberg 1927, s. 79-80, 84.

uppgifter är det han som tar fullständig kontroll och ledning av landet under kriget med Danmark.⁷⁷ Efter freden släpper kungen aldrig denna makt, han utvidgar den och krossar i samma veva den tidigare så starka adeln fullständigt. Allt för Sveriges och befolkningens bästa. Han gör sig enväldig och drar med den nya makten tillbaka *allt* ifrån adeln som en gång hade tillhört kronan. När detta väl är gjort bygger han som vi tidigare sett upp riket, han slösar inte en krona på något onödigt, allra minst krig.⁷⁸ Kungens styrka och beslutsamhet gagnar i störst utsträckning också det vanliga folket som vi också sett ovan.

Krigarkungen Karl XII skulle man kunna tänka sig behandlas med vördnad av både Grimberg och Odhner, men förvånande nog är inte fallet så. Kungen beskrivs i och för sig som en mycket modig och äventyrslysten man, men han är också ofantligt envis. Det är denna envishet och hans oförmåga att rådfråga någon annan som blir hans slutliga fall, enligt Odhner.⁷⁹

Vi har alltså två mycket dugliga och kraftfulla kungar samt en oförmögen drottning, en envis krigare och Karl X som inte riktigt hann visa vad han gick för då han dog efter bara några år på tronen. Det intressanta här är att det inte är de krigiska förmågorna som står i centrum när viss dom faller om hur och vida regenten är duglig eller ej. Nej, krigisk duglighet måste vävas samman med annan duglighet också. Först och främst handlar det om duglighet att styra landet med styrka och målinriktat arbete, precis som Gustav Adolf och Karl XI gjorde. Frågan är dock om detta är vad som uppfattas även från elevernas (som läser historia i skolan och kan tänkas använda dessa läroböckerna) sida. Det verkar inte vara det. Zander refererar en undersökning från början av 1900-talet där en klar majoritet valde att man helst skulle vilja vara antingen Gustav II Adolf eller Karl XII om man fick välja.⁸⁰ Här lyfts inte fram några andra regenter, men det verkar minst sagt som om krigiskförmåga och ära tilltalar barnen mer än något annat.

Sammanfattning

---

⁷⁷ Grimberg 1905, s. 282-283, Odhner 1925, s. 86, Grimberg 1930, s. 126.

⁷⁸ Grimberg 1905, s. 286-293, Odhner, Westman 1913, s. 35-37, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 183-185.

⁷⁹ Odhner, Westman 1913, s. 53-54, Odhner, Tunberg 1927, s. 115-116.

⁸⁰ Zander 2001, s. 80.

Stormaktstiden var en lysande tid för Sverige, eller? Klyftorna växte enorm under tiden fram till reduktionen i början av 1680-talet i och med statens försöka att uppbringa mer pengar till kriget och genom att adeln utnyttjade den makt som detta innebar mycket skickligt. Adeln levde livet medan de stackars bönderna fick skrapa ihop för att överleva under tyngden av utskrivningar, skattebördor och allmänt förtryck från adelns sida. Men bönderna var inte helt och hållet maktlösa. De kunde i viss mån bestämma över sina egna liv genom representation både på riksdagen och i nämnden vid tingen. Dessutom hade byarna visst självbestämmande genom byalagarna. För riket som helhet förbättras dock förutsättningarna och grunden läggs för ett modernt styrelsesätt. De regenter som genomförde detta beskrivs av både Odhner och Grimberg som de mest dugliga av de fem regenter vi har under stormaktstiden. Kanske ett resultat av det Andolf pekar på när han konstaterar att det från och med 1900-talets början blir viktigare att förklara varför saker i samhället är som de är.

Berättelsen om Karl XII och det stora nordiska kriget

Ett utsatt Sverige

När den unge Karl blir kung 1697 tar han över ett rike som tack vare hans pappa är ett av Europas mest välordnade stater. Ekonomin är god och riket genomsyras av Karl XI anda, en militärstat hade formats. Den unge kungen ansågs dock hos landets grannar som en oerfaren regent, därför skulle det ju bli lätt att ta tillbaka det som länderna hade förlorat under det gångna seklet. I all hemlighet smider alltså Ryssland, Polen och Danmark anfallsplaner mot Sverige, samtidigt som de är noga med att hålla sig väl med landet. Sverige blir alltså målet för ett utstuderat svek från sina grannar enligt både Grimberg och Odhner. Det hela leder till att Sverige anfalls från alla håll år 1700.⁸¹ Inte nog med detta. Kriget går väl för Sverige till en början och slutligen har man slagit både danskarna och polackerna, men Ryssland utgör fortfarande ett hot. När det visar sig att dessa är en övermakt för Sverige hoppar sig så rovdjuren i Europa för att försöka roffa åt sig så mycket som möjligt från det sönderfallande svenska väldet.⁸²

Än en gång är alltså Sverige alldeles ensamma mot en övermäktig fiende. Sverige *tvingas* i krig, ett försvarskrig. Enligt Grimberg/Odhner var Karls ända mål att bibehålla

---

⁸¹ Grimberg 1905, s. 313-314, Odhner, Tunberg 1927, s. 103-104, Grimberg 1930, s. 133.

⁸² Odhner 1925, s. 96, Grimberg 1930, s. 138, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 199-200.

de svenska områdena och skydda sitt folk från fientliga makter, inget mer. Än en gång verkar det vara den svenska friheten som står på spel alltså precis som Tingsten konstaterar, och som diskuterats ovan också.⁸³

Hjältekungen

Karl beskrivs i texterna som en superhjälte nästan. Det framgår att han från tidiga år var mycket äventyrslysten och fick tidigt följa med sin far på olika strapatser.⁸⁴ Detta fick kungen framförallt uttryck för i sina hjärtliga medverkanden i de hårdaste striderna under hans krig. Han var alltid längst fram och utsatte sig alltid för lika stor risk som sina soldater, han var helt enkelt en av dem. Denna bild är tydligast i Odhner men finns i bakgrunden i Grimberg också.⁸⁵ När vedermödorna under tåget mot Ryssland blev större och större var kungen alltid där, mitt bland sina män och genomlevde precis allt som de gjorde, utan någon lyx och flärd.⁸⁶ Hans rastlöshet kunde dock vara direkt farlig under krigen. Framför allt i Grimbergs bok från 1912 får detta ett mycket tydligt uttryck av orsaker som ska förklaras nedan under slutdiskussionen. Men här framkommer material som inte finns med i lika stort omfång i de andra böckerna. Det är bildliga berättelser om hur kungen ofta gav sig ut själv för att jaga rätt på fientliga soldater. Han var ofta borta flera dagar och hans män blev oroliga för hans välbefinnande många gånger.⁸⁷ Kungen beskrivs hos Odhner även med övernaturliga förmågor, speciellt sinnen verkar ha varit oerhört goda. Han var inte bara en utmärkt fältherre, han var också härens absolut bästa skytt och ryttare. Han var helt enkelt en otroligt bra *soldat*.⁸⁸

Olyckor på olyckor

Även om man är en god soldat och har en välrustad och vältränad armé i ryggen så är man inte oövervinnerlig. Speciellt inte om man dessutom råkar ut för väldiga olyckor. Enligt de båda författarna är detta precis det som Karl XII råkar ut för. Först och främst kan det väl ses som otur att Sverige blir anfallet av precis alla från alla håll. Karl råkar dessutom ut för det förhatliga, han kan inte kontrollera hur fienden handlar, vart fienden beger sig eller vädret. Dessa tre faktorer är i mångt och mycket det som

---

⁸³ Tingsten 1969, s. 140.

⁸⁴ Grimberg 1905, s. 306, Odhner 1925, s. 91, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 191.

⁸⁵ Odhner, Westman 1913, s. 53-54, Odhner, Tunberg 1927, s. 115.

⁸⁶ Odhner, Westman 1913, s. 48, Odhner 1925, s. 93, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 195.

⁸⁷ Grimberg 1912, s. 316-318.

⁸⁸ Odhner, Tunberg 1927, s. 116, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 201-202.

försvagar den svenska armén under tåget mot Ryssland. Kungens plan var att bege sig direkt mot Moskva för att där tvinga fram en fred. Ryssarna väljer dock att förstöra precis *allt* där den svenska hären drar fram. Detta resulterar i att hären inte kan leva på marken runt omkring den, vilket var ett måste. Dessa aktioner tvingar Karl att ge upp sitt tåg mot Moskva för att söka förnödenheter i söder. Detta får i sin tur den olyckliga effekten att den förstärkning som var på väg mot Karl ifrån norr blir lämnad i sticket och kan i princip förintas av ryssarna. Inte nog med denna olycka. Till söder, i Ukraina dit Kungen marscherade för att finna förnödenheter, hade ryssarna hunnit före och förstört alla möjligheter att inhämta förnödenheter här. Detta sätter effektivt stopp för tåget mot Moskva och Karl måste slå vinterläger i Ukraina. Den vintern blir den svåraste på mycket, mycket länge. De svenska undernärda djuren och soldaterna dör som flugor av svält och förfrysning.⁸⁹ Allt som allt är det en otroligt försvagad armé som Karl leder när våren kommer, detta vet tsar Peter. Vid Poltava ställs en härjad svensk här mot en mångdubbelt större rysk armé. Till råga på allt kunde kungen inte själv leda anfallet då han oturligt hade skadat sig i foten dagarna innan.⁹⁰ Om kungen bara hade varit där och kunnat leda sina män hade man kanske kunna skapa ordning när oordning uppkommer bland svenskarna och ryssarna kan slå tillbaka anfallet. Resultatet blir istället totalt kaos, och den en gång så stolta svenska armén krossas vid Poltava.⁹¹

Sammanfattning

Sveriges stormakt kunde kanske inte vara för evigt. Våra forna fiender samlade sig och anföll från alla håll till slut. Sverige står ensamt i denna kris och kan till slut inte stå emot den övermakt som fienderna utgör. Den modiga svenska kungen kunde kanske ha lett riket till en fördelaktig fred, men otur och ren dumdristighet ifrån Karls sida i vissa lägen gör att situationen blir ohållbar till slut. Den svenska stormakten dör i Norge den 30 november 1718, nä till slut Karl träffas i huvudet under arbetet med löpgravarna vid fronten.⁹² Kanske var det ironi, att hjältekungen dog under ett så vardagligt arbete, som en av soldaterna.

---

⁸⁹ Grimberg 1905, s. 324-329, Odhner 1925, s. 92-94, Grimberg 1930, s. 135-136.

⁹⁰ Grimberg 1912, s. 326, Odhner, Tunberg 1927, s. 108, Grimberg 1930, s. 136.

⁹¹ Odhner, Westman 1913, s. 49, Odhner 1925, s. 94, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 195-196.

⁹² Grimberg 1905, s. 354, Odhner, Tunberg 1927, s. 115, Odhner, Westman, Forsell 1958, s. 201.

Namn och årtal i böckerna

När det gäller namn och årtal som förekommer i läroböckerna krävs viss precisering av vilka namn och årtal som skall räknas. I detta fall rör det sig om årtal som kopplas ihop med händelser. Alltså kan samma årtal förekomma flera gånger. Poängen är att eleven torde koppla ihop årtal med händelser och inte bara årtal helt frikopplade för sig själva. Namnen är så klart namn på agerande personer i böckerna. För att klarare belysa vilka namn som finns med i böckerna har de delats in i sex olika grupper: svenska regenter, politiskt agerande frälse, "vanligt folk", krigare, lärde och utlänningar. Då det inte alltid är klart i vilken av grupperna politiskt agerande frälse och krigare som en adelsman torde passa in i (eftersom många agerar på båda fälten) placeras de i den grupp där de först passar in i. Alltså, om en man först presenteras som en krigare så placeras han också där. "Vanligt" folk definierar jag som en helt "vanlig" svensk, alltså ingen soldat, frälse eller lärde. Det kan vara en bonde eller en borgare som saknar någon form av status i läroböckerna. Resultatet kan presenteras såhär:

	1905	1912	1913	1925	1927	1930	1958
Svenska regenter	10	11	7	6	9	11	7
Politiskt agerande frälse	29	32	19	6	27	8	15
"Vanligt folk"	3	1	0	0	1	0	0
Krigare	12	16	11	5	22	4	8
Lärde	7	8	10	5	17	2	10
Utlänningar	22	20	22	9	52	16	16
Summa	83	88	69	31	128	47	56

Årtalen ser ut såhär i läroböckerna:

1905	1912	1913	1925	1927	1930	1958
67	92	64	36	154	46	51

Vid en första anblick kanske inte dessa siffror ger någon större klarhet. Här blandas hög frekvens av namn och årtal med en avsevärt lägre sådan. Detta kan dock ha en ganska enkel förklaring i själva materialet och vem som avses ta del av detta. Det är framförallt böckerna från 1925 och 1927 som sticker ut i detta avseende. Men dessa båda böcker riktar också sig till de båda extremerna i skolvärlden, från de lägsta klasserna till de högsta. Medans dessa båda böckerna riktar sig till folkskolan respektive gymnasiet så riktar sig alla de andra skolböckerna i denna undersökning till elever i realskolan. Därför är dessa båda böckerna, Odhner 1925 respektive 1927, snarare undantag.

I de andra böckerna går det att se en mycket tydlig trend nedåt och till slut en viss ökning. Detta är helt i linje med vad Andolf också har funnit i sin undersökning av läroböcker. Till en början var man mycket skeptisk inom lärarkåren till allt för många namn och årtal, men denna hållning luckrades upp med tiden vilket syns även i materialet för denna undersökning som framgår ovan.⁹³

I detta samband kan det också vara av intresse att presentera hur stort utrymme som avsnitten för stormaktstiden fick i de olika läroböckerna:

1905	1912	1913	1925	1927	1930	1958
44 %	44 %	37 %	22 %		33 %	19 %

Än en gång behöver man ha i åtanke att de olika böckerna till en början riktar sig till olika årsgrupper men kanske framförallt att de inte alltid behandlar samma perioder i historien eller har ett lika "långt" omfång. Detta skulle kunna betyda att böckerna som ge ut senare mycket väl har lagt större vikt vid 1800-talets historia än de tidigare, någonting som önskas i riksdagsdebatten 1937 och som det även där påpekas redan är på gång och redan har varit på gång under en lång tid enligt flertalet medverkande i debatten.⁹⁴

⁹³ Andolf 1972, s. 230-231, 47-51.

⁹⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1937, Andra Kammaren, Andra Bandet Nr 17-24, s. 95-96, 99.

Slutsats och diskussion

Syftet med denna uppsatts var att försöka koppla ihop debatten om vad man skulle lära sig när man läste historia i skolan under början av 1900-talet med faktiska förändringar i några läroböcker utgivna mellan 1905 och 1958. Detta skulle synliggöras med hjälp av förändringar i hur frekvent man använde sig av namn och årtal kopplade till händelser. Om så gick skulle även värderingar vägas in i det hela. Då värderingar av naturen uppfattas subjektivt är det dock svårt att göra en analys av sådana ibland vilket också blev tydligt under arbetets gång. Därför vägs dessa inte in så mycket i undersökningen.

Analysen visar klart och tydligt att det syns en förändring i antalet namn och årtal över tid dock, något som även tidigare forskare har funnit också (se tidigare forskning). Om man bortser från de båda extrema fallen Odhner 1925 och 1927, syns alltså en ganska tydligt nedgång vilket också det finns stöd för i de debatter som fördes under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som Andolf pekar på. Den rådande uppfattningen då var att namn och årtal gjorde texten torr och svårbegriplig för läsaren och därför skulle dessa hållas på ett minimum.⁹⁵ Här kan alltså resultatet kopplas direkt till den debatt som fördes inom lärarkåren. Även när det gäller utrymme tycker jag att det går att se paralleller framförallt till debatten i riksdagen. Ovan har redan resonerats lite kring hur fokus från politikernas håll önskades förskjutas till 1800-talet och till det, som dem uppfattade, moderna samhällets uppkomst. Här finns också stöd i debatten som fördes inom lärarkåren där många ville både nedvärdera den äldre och vad de kallade den "svårare" historien till förmån för denna nya uppfattning att det samhälle som vi lever i (1900-talets början) har sina rötter i det föregående århundradet. Detta förskjutande av fokus *kan* ha betytt att böckerna både blev mer omfattande och att tidigare epoker nedvärderades vilket kan ha resulterat i ett mindre utrymme för stormaktstiden i läroböckerna.

För att diskutera själva berättelserna och deras betydelse i historiekulturen behöver jag än en gång konstatera att det mellan de båda författarna inte går att finna några större skillnader i berättelsernas övergripande teman. Precis som Tingsten gång på gång konstaterar så handlar det om en viss "propaganda" som man lär ut till barnen. Tingsten konstaterar att Gud får mindre och mindre plats i denna propaganda från och

---

⁹⁵ Andolf 1927, s. 47-50.

med 1900 ungefär och en ny form av propaganda tar större plats, den demokratiska, med ett speciellt fokus på friheten.⁹⁶ Friheten, har vi sett, verkar vara djupt rotad i uppfattningen om stormaktstiden. Det handlar ej bara om frihet från utländskt förtryck som Gustav Adolf och Karl XII går i krig för att förhindra, det handlar kanske framför allt om det svenska folkets urgamla frihet inom landet. Detta kommer i berättelserna till störst uttryck i det typiskt svenska med allmänrepresentation vid riksdagarna, även bönderna var här med. Bönderna klagar också högljutt över de orättvisor som växer fram i samhället som ett resultat av statens politik under stormaktstiden, när friheten stod på spel för dem. De största skillnaderna mellan de olika böckerna finns också här, i deras framställning av de vanliga böndernas situation, som jag redan lite kort har diskuterat ovan. Det är också tydligt att de regenter i berättelserna som är mest dugliga är de som gjort mest för skapandet av ett frö till det moderna Sverige, Gustav Adolf och Karl XI. Berättelserna främjar alltså i första hand ett medvetandegörande av hur den dagens demokratiska samhälle kan ha sina rötter tillbaka till den för Sverige så gyllene stormaktstiden. Kanske ett försök att revitalisera stormaktsidén? Istället för en militärisk stormakt så framstår en för den tiden mycket väl utvecklad politisk statsmakt som man kanske skulle kunna säga är rötterna till det samhälle som växer fram senare under historien.

Om det då inte går att finna några större skillnader mellan de olika böckernas framställningar, är det samma böcker? Nja, det skulle jag nog inte säga. Det är stor bredd framför allt när det kommer till material som presenteras vid sidan om. Det handlar här om berättelser om vissa individer, källmaterial, och repetitionsuppgifter (som för övrigt finns med i de flesta böckerna men som blir mer systematiskt presenterade i Odhner från 1958 först). Även detta går att koppla ihop med debatten som fördes inom lärarkåren, där det fanns både de som förespråkade källstudier och de som var emot det.⁹⁷

Målet var som sagt att försöka åskådliggöra en förändring i läroböckerna. Denna tycks finnas där men det är vanskligt att säga att den egentligen finns. Selander pekar på det som är avgörande speciellt i denna undersökning, författarna byggde sina nya läroböcker i stor utsträckning på de föregående.⁹⁸ Detta betyder att de namn och årtal

---

⁹⁶ Tingsten 1969, 140-146.

⁹⁷ Andolf, 1972, s.

⁹⁸ Selander 1988, s. 81.

som finns med antagligen gör det därför att de fanns med i de föregående böckerna också, en svaghet med materialet i denna undersökning måste jag erkänna. Däremot går det att utröna en tydlig plats i historiekulturen för de berättelserna som här har analyserats. Det historiemedvetande som de främjar är i första hand ett medvetande om individens plats i en politisk utveckling fram till dagens (tiden för utkommandet av böckerna) situation. Här spelar det egentligen mindre roll om individen som läser läroböckerna möter historien eller om historien möter dem, alltså om det är ett genealogiskt eller ett genetiskt perspektiv, på textens utformning. Det som är viktigare är det faktiska budskapet som finns i böckerna. Då är det av mindre betydelse om meddelandet förmedlas så att det presenteras i en utveckling eller i en förklaringsmodell av samtiden.

Arbetet med denna uppsats har varit en spännande erfarenhet som har gett mig som författare av den en helt ny bild av skolans roll och kanske framförallt historieämnets roll i reproduktionen av en stadsidealism där historiekulturen och historiemedvetandet spelar en oerhört central roll. För att tydligare kunna undersöka detta borde dock ett längre perspektiv och ett större omfång av material undersökas. Endast då kan man dra några egentliga slutsatser.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan I-III*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, 1905

Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för realskolan I-III- Från äldsta tiden t.o.m. 1718*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1912

Grimberg, Carl, *Sveriges historia i sammanhang med Danmarks och Norges för den fyraårig realskolan och klasserna 2-5 av den femåriga I – Från äldsta tiden t.o.m. 1718*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1930

Odhner C.T, Westman, K.G ,*Lärobok i fädernlandets historia för realskolan I-II*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1913

Odhner, C.T, *Lärobok i historia bearbetad för folkskolan i fädernlandets historia*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1925

Odhner C.T, Tunberg, Sven, *Lärobok i fädernlandets historia samt grunddragen av Danmarks och Norges historia för gymnasiet – Nya Tiden*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1927

Odhner, C.T, Westman, Karl Gustaf, Forsell, Nils, *Lärobok i fädernlandets historia för realskolan*, Norstedt 1958

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1937, Andra Kammaren, Andra Bandet Nr 17-24

Litteratur

Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet – undervisning och läroböcker 1820-1965*, Scandinavian University Books 1972

Englund, Tomas, *Samhällsorientering och Medborgarfostran i Svensk Skola under 1900-talet*, Uppsala 1986

Holsti, Ole R., *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*, Addison-Wesley Publishing Company, Inc. 1969

Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien – historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm 2010

Långström, Sture, *Författarröst och lärobokstradition – en historiedidaktisk studie*, Borea Bokförlag 1997

Odén, Birgitta, *Det Moderna Historisk-kritiska Genombrottet I svensk Historisk Forskning*, Scandia 1974:41

Oredsson, Sverker, *Gustav Adolf Sverige och det trettioåriga kriget*, Lund, 1992

Selander, Staffan, *Lärobokskunskap*, Studentlitteratur 1988

Torstendahl, Rolf, *Minimikrav och Optimumnormer i Svens Historieforskning 1920-1960*, i Rolf Torstendahl & Thorsten Nybom, "Historievetenskap som teori, praktik, ideologi", Stockholm 1988

Tingsten, Herbert, *Gud och Fosterlandet – studier i hundra års skolpropaganda*, P.A. Norstedt & Söners Förlag 1969

Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider – bruk och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Nordic Academic Press 2001

[Skriv text]